

hed his book, Erich Maria Remarque's *Im Westen nichts Neues* appeared. The tragic irony here is that at the very time that pacifism in Europe was peaking, Fascism and Nazism were on their way to demonstrating that the Great War was not "*La Der des Ders*" (or as H. G. Wells called it: "*The War to End All Wars*").

There are other essays of interest in this collection, for a specific review of which I do not have the space⁴. All in all, I would recommend this excellent book to anyone who has an interest in the world wars and the role of Belgium, in particular, and to those who are interested in the mechanics of peace-making in general. As Dumoulin and Lanneau note in their conclusion (458-459), there could have been papers on subjects such as gender, the plastic arts, film, and music, as well as on the perspectives of the lower and middle classes. I, personally, would have appreciated more coverage of how the war and peace treaties impacted that what, today, is called the "community question". But colloquia are constricted by time as are collections of essays by space.

Michael F. Palo

DAVID VELTMAN

**'Sterven in het bed waarin ik geboren ben'.
Een biografie van Felix de Boeck (1898-1995)**

Hilversum, Verloren, 2021, 400 p.

De schilder-boer uit Drogenbos is het onderwerp van een uitgebreide doctoraatsstudie en bijbehorende publicatie aan het eminente Biografie Instituut van de Rijksuniversiteit Groningen. Het boek is het resultaat van diepgravend onderzoek dat historicus David Veltman sinds 2016 voerde. Het boek biedt zich afwisselend aan als een kritische culturele, politieke en artistieke biografie.

Als biografie heeft Veltman veelvuldig uit het rijke materiaal van en rond De Boeck geput: brieven, kunstkritieken, artikels, catalogi, uitgeschreven interviews en, last but not least, gesprekken met

naasten en burens. Een schier oneindige berg informatie werd geduldig door Veltman gezeefd en geordend. Het is hier dat een eerste struikelblok op het pad van de moedige biografie geworpen wordt. Waar er voor sommige kunstenaars te weinig (ego)documenten bewaard zijn, zodat de biografie zich moet beperken tot het aaneenrijgen van interpretaties van kunstwerken, komt het soms voor dat er te veel materiaal is. Dit lijkt alleszins het geval te zijn voor De Boeck. Tijdens zijn uitzonderlijk lange leven was er weinig dat hij niet aan het papier (of aan de gewillige toehoorder aan de keukentafel van zijn boerderij) toevertrouwde: zijn uitgesproken religiositeit, zin voor mystiek, het eenvoudige leven op het land, het activisme voor de Vlaamse zaak maar ook opinies over de kunst en de kunstenaars rond hem, steeds doorspekt met filosofische beschouwingen en mijmeringen, en dit alles in een bevlogen taal. Gebruikmakend van het nieuwe medium televisie treedt hij vanaf 1956 de Vlaamse huiskamer binnen, waar men hem leert kennen als een godvrezende, welbespraakte, hardwerkende schilder-boer die de traditionele normen uitdraagt en de Vlaamse waarden koestert. Een jaar na zijn overlijden krijgt de boerderij in Drogenbos een museumstatus. Als 'FeliXart' is het ondertussen uitgebreid tot een volwaardig museum en expertisecentrum van de historische en actuele avant-garde.

Het mag gezegd dat De Boeck zelf gretig meeschreef aan het script van zijn eigen leven, wat de taak van de biografie er niet eenvoudiger op maakt. Bovendien wordt ook de Nachwuchs nog steeds streng bewaakt door een schare bewonderaars, zo leert ons Veltman. Het doorploegde materiaal legt verrassend veel tegenspraak bloot in de persoonlijkheid van de kunstenaar: traditioneel maar toch aangetrokken tot de avant-garde, buitenstaander maar toch conformist, nuchter maar vol pathos, afwachtend maar strijdvaardig, gecultiveerd maar ruw, rusteloos maar honkvast.

4. See the papers by Michel Dumoulin on Belgian capital interests abroad (129-141); Pierre Tilly on the impact of the treaties on forced labour in Africa (221-231); Pierre-Olivier de Broux on the question of social justice for workers in the wake of the treaties (233-250); Matthew Haultain-Gall on the experiences of British and Commonwealth troops in Belgium after the Armistice (267-282) and Dries Vansackere on the 1920 Olympic Games in Antwerp (441-451).

De Boeck was naar eigen zeggen een pacifist maar ontpopte zich ook als activist. Hier komen we bij de tweede hindernis, namelijk zijn inzet voor de Vlaamse zaak op cultureel, politiek en artistiek vlak, en hieraan gekoppeld zijn rol in de twee wereldoorlogen. Het is de verdienste van Veltman om dit geladen aspect met de nodige delicatessen, eigen aan een echte *homme de métier*, op te helderen zonder de man volledig het voetstuk te ontnemen waarop sommige culturele middens hem plaatsen. Maar ondanks De Boecks interesse voor de Vlaamse zaak, zijn culturele activiteiten en zijn vele contacten in het milieu, ook met collaborateurs en antisemieten, blijkt de schilder-boer er tegelijkertijd ook in geslaagd te zijn zich afzijdig te houden; naar hij zelf zei, door het harde werk op de boerderij dat hem weinig tijd liet voor andere zaken. Veltman neemt hiermee echter geen genoegen; zo citeert hij het *Drieluik van de gefusilleerde*, aanvankelijk opgedragen aan de door de geallieerden doodgeschoten collaborateur René Baert in 1945, maar daarna handig heropgedragen aan de in Buchenwald vermoorde verzetsstrijder Karel Bruynseels. Enige dissimulatie was hem dus niet vreemd.

Een laatste obstakel vormt de lange carrière van de kunstenaar, die in de eerste helft van zijn carrière met allerlei stijlen experimenteerde en in de tweede nog maar weinig evolueerde, maar wel gefêteerd werd als een lokale held. De Boeck cultiveerde zorgvuldig het imago van (niet-academisch geschoolde) zondagsschilder, die enkel op de dag des heren de riek inruilde voor het penseel. We verliezen de kunstenaar soms zelfs even uit het oog door de bijna eindeloze stoet aan stromingen en kunstenaars die in het boek voorbij trekt: arcadisch modernisme, humanitair expressionisme en vele andere non-figuratieve tendensen waarmee hij in contact kwam. Ook al volgt de biografie zijn dominante onderwerp af en toe wat te gedwee, toch is het boek een waar huzaarenstukje omwille van de volharding die de auteur aan de dag heeft gelegd. Veltman slaagt er enerzijds in om de hagiografie respectvol te doorprikken, maar anderzijds blijft ondanks (of misschien net ten gevolge van) het overweldigende biogra-

fische materiaal de vraag wie Felix De Boeck nu eigenlijk was gedeeltelijk onbeantwoord.

De Boecks kleurrijke werken, doordrongen van mystiek, kennen nog steeds veel bijval. Met een inspirerend cultureel programma toont het 'FelixArt' dat het de erfenis van de kunstenaar op een moderne en veelstemmige manier kan uitdragen.

Natasja Peeters

ROELAND HERMANS, KRISTIEN SUENENS,
RIA CHRISTENS, AN VANDENBERGHE
Zusters in oorlog. Leven en lijden in het klooster tijdens de bezetting
Kalmthout, Pelckmans, 2021, 175 p.

Anno 2022 is het schier ondenkbaar om kloosterzusters in het onderwijs, de zorg of het openbare leven tout court tegen te komen. Dat was in het begin van de twintigste eeuw wel anders. België kende toen een rijkgeschakeerd landschap van vrouwelijke kloostergemeenschappen. Elke congregatie had haar eigen identiteit en typerende apostolaatswerking. Zusters stonden voor de klas, verzorgden zieken en psychiatrische patiënten of zonderden zich – in het geval van de slotzusters – van de buitenwereld af ter contemplatie. Tegen het einde van de jaren dertig begon het aantal roepingen voorzichtig terug te lopen, maar toch: aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog telde ons land nog steeds zo'n 50.000 zusters. Net op dat moment was het vrouwelijke kloosterleven, zeker in Vlaanderen, aan zijn hoogtepunt toe. Maar het oorlogsverhaal van deze vrouwelijke kloosterlingen? Dat werd tot op heden amper belicht...

Met *Zusters in oorlog. Leven en lijden in het klooster tijdens de bezetting* brengt een viertal historici daar verandering in. De auteurs zijn verbonden aan KADOC-KU Leuven (Hermans en Suenens), vzw Cultureel erfgoed annuntiaten Heverlee (Christens) en Erfgoedhuis | Zusters van Liefde (Vandenbergh) en kunnen zonder meer experten ter zake genoemd worden. Met dit publiëksboek spelen ze in op een leemte in de historiografie. Lange tijd werden kloosterzusters in het historisch onderzoek genegeerd. In kerkgeschiedenis lag de focus op belangrijke instellingen